

BEATA SADOWSKA

Uniwersytet Szczeciński

ROLA USŁUG KOMUNALNYCH W ROZWOJU LOKALNYM

Abstract: The Role of Municipal Services in Local Development. The research issues discussed in the paper concentrate on the participation of the municipal services sector in shaping local development in the commune. The aim of the study is to verify the actual level of involvement of this sector in the development process of the commune, and the thesis is: “The activities of the municipal services sector are one of the factors shaping local development in the commune.” The basic research method is a critical review of domestic and foreign literature and participant observation.

Keywords: Local development, municipal sector, municipal services, services.

Wprowadzenie

Ewolucja ludzkości i postęp cywilizacyjny nieodłącznie są związane z ideą polepszania warunków życia społeczeństwa. Prowadzi to do zmian we wszystkich dziedzinach życia, tworząc jakościowo nowe struktury. Przekształcenia i zmiany, które w związku z tym zachodzą prowadzą po drodze, której celem jest rozwój. Rozwój w ogólnym znaczeniu, to *proces przeobrażeń prowadzących do stanów i form doskonalszych i efektywniejszych* [Piotrowska-Marczak 2010: 192]. To proces kierunkowych zmian czegoś lub kogoś, o charakterze długotrwałym. Rozwój lokalny jest pochodną prowadzonej w danym państwie polityki gospodarczej, która nadaje kierunek lokalnym menadżerom, decydentom czy społeczeństwu w działaniach na rzecz pobudzania rozwoju gospodarczego i lokalnego.

Prezentowane opracowanie koncentruje się wokół zagadnień dotyczących roli sektora usług komunalnych w kształtowaniu rozwoju lokalnego. Celem pracy jest próba weryfikacji faktycznego stopnia zaangażowania tego sektora w proces rozwojowy samorządu gminnego, a hipoteza pracy brzmi: *Działania sektora usług komunalnych stanowią jeden z czynników kształtowania rozwoju lokalnego w gminie.* W opracowaniu:

- zdefiniowano usługę komunalną, jako element usługi publicznej,
- wskazano miejsce usług w teorii ekonomii,
- wskazano miejsce usługi komunalnej w sektorze publicznym.

Zinterpretowano definicję rozwoju i rozwoju lokalnego oraz podjęto próbę określenia roli sektora usług komunalnych w kreowaniu rozwoju lokalnego. Cel opracowania został zrealizowany, a teza zweryfikowana na podstawie krytycznego przeglądu krajowej i zagranicznej literatury oraz obserwacji uczestniczącej. Proces badawczy polegał na zidentyfikowaniu problemu badawczego, a następnie ustosunkowaniu się do niego. Na tej podstawie zostały wyciągnięte wnioski.

1. Usługa komunalna jako kategoria ekonomiczna oraz jej miejsce w sektorze publicznym

W literaturze ekonomicznej brak jest jednoznacznego określenia pojęcia *usługi*. Zgodnie z klasyczną definicją usług Langego [1967: 24], usługami¹ są: *wszelkie czynności związane bezpośrednio lub pośrednio z zaspokajaniem potrzeb ludzkich, ale nie służące bezpośrednio do wytwarzania*. Zważywszy na czas tworzenia dorobku nauki ekonomii można zauważyć, że zainteresowanie ekonomistów teoretycznymi aspektami oraz szerszą problematyką samych usług nastąpiło relatywnie późno.

W historii ekonomii dobra i usługi komunalne były interpretowane rzadko. Ewolucję wiedzy ekonomicznej o usługach zaprezentowano w tab. 1.

Zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w polskim prawodawstwie brak jest jednoznacznej definicji dóbr i usług komunalnych. Określeniami towarzyszącymi dobrom i usługom komunalnym są usługi publiczne² oraz gospodarka komunalna. Warto zaznaczyć, że dobra i usługi komunalne zawierają się w zbiorze usług publicznych. Analizując usługi publiczne z uwzględnieniem ich szerokiego zakresu, można wskazać, że w ich skład wchodzi [Dylewski, Filipiak 2005: 459]:

- usługi komunalne: wodno-kanalizacyjne, zaopatrzenie w energię i ciepło, gospodarka odpadami, utrzymanie cmentarzy, utrzymanie czystości i porządku w miejscach publicznych, utrzymanie dróg i transport zbiorowy, utrzymanie zieleni;
- usługi społeczne: oświata, wychowanie i edukacja, ochrona zdrowia, kultura, pomoc i opieka społeczna, zabezpieczenie potrzeb mieszkaniowych, kultura fizyczna, rekreacja i sport, bezpieczeństwo publiczne;
- usługi administracyjne: czynności podejmowane na wniosek interesanta.

Dobra komunalne, podobnie jak inne dobra, posiadają pewne cechy wyróżniające. W definicjach określających gospodarkę komunalną zwrócono uwagę na konieczność dostarczania tych dóbr w sposób niezawodny i bezwzględny – zarówno

¹ Zob. inne definicje usługi, według różnych autorów: [Metters *et al.* 2006: 2; 7; Helkkula 2011: 376; Hollins, Shinkins 2006: 8; Sadowska 2012: 162].

² Szerzej o usługach publicznych: [Chapman, Cowdell 1998: 42; Aronson 1985: 26-28].

Tabela 1

Ewolucja wiedzy o usługach

Lp.	Nazwisko ekonomisty	Charakterystyka usług	Odniesienie do usług komunalnych
1.	A. Smith	Usługi to sfera, która nie wytwarza dóbr materialnych i produktu społecznego, a pracownicy w niej zatrudnieni konsumują jedynie część produktu rocznego, żyjąc na koszt tych członków społeczeństwa, którzy ten produkt wytworzyli. Usługi są pracą nieprodukcyjną.	Brak jednoznacznego odniesienia do usług komunalnych. Usługi komunalne nie zostały jednoznacznie wyodrębnione z sektora usług i nazwane komunalnymi w historii ekonomii
2.	J.C.L. Simonde de Sismondi	Usługi zalicza się do pracy produkcyjnej. Przyczyniają się one do dobrobytu całego narodu nie tworząc części jego kapitału	
3.	J. B. Say	Usługi – produkty niematerialne zostały uwzględnione w dochodzie narodowym	
4.	A. Marshall	Zarówno dobra materialne, jak i niematerialne zostają zaliczone do bogactwa narodu. Wartościowanie – większe znaczenie przypisuje się pracy, której efektem jest wytwarzanie dóbr materialnych	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Marshall 1925; Say 1960; Simonde de Sismondi 1955; Smith 1954, za Daszkowska 1998: 9-14].

w czasie, jak i w przestrzeni – w skali społecznej. Przerwanie dostawy tych dóbr lub dostarczanie ich w sposób niewłaściwy może wywoływać pewne konsekwencje w życiu społecznym. Dobra komunalne charakteryzują się również tym, że trudno je w zasadzie magazynować, dlatego mówi się, że działalność ta ma charakter usługowy [Grzymała 2010: 42].

Wyróżnienie usług komunalnych z sektora usług publicznych wskazuje na istnienie odrębnych cech, które te usługi określają. Wśród tych cech na szczególną uwagę zasługują sposoby i formy ich świadczenia, gwarantowanie ich podaży, charakter użyteczności publicznej, sposoby odpłatności za te usługi, uzależnienie od infrastruktury, monopoli.

Usługi komunalne umiejscowione są w sferze gospodarki komunalnej. Zgodnie z *Ustawą o gospodarce komunalnej* [1966] odnosi się ona do zadań własnych jednostek samorządu terytorialnego i obejmuje w szczególności zadania o charakterze użyteczności publicznej, których celem jest bieżące i nieprzerwane zaspokajanie zbiorowych potrzeb ludności w drodze świadczenia usług powszechnie dostępnych.

Usługi komunalne to czynności wykonywane przez jednostki gospodarcze występujące w różnych formach prawno-organizacyjnych w celu zaspokajania zbiorowych potrzeb społeczności lokalnych, związane z zapewnieniem dostępu do infrastruktury społecznej oraz zapewnieniem porządku i organizacji życia publicznego z zastosowaniem różnych sposobów odpłatności za nie.

2. Rozwój lokalny – podstawowe pojęcia, główne determinanty oraz ich interakcje

Rozwój jest procesem kierunkowych zmian o charakterze długotrwałym. Rozwój gospodarczy należy rozumieć jako długofalowy proces przemian dokonujących się w gospodarce, obejmujący zarówno zmiany ilościowe, dotyczące wzrostu produkcji, zatrudnienia, inwestycji, rozmiarów funkcjonowania kapitału, dochodów, spożycia i innych wielkości ekonomicznych charakteryzujących gospodarkę od strony ilościowej (wzrost gospodarczy), jak również towarzyszące mu zmiany o charakterze jakościowym [Kogut-Jaworska 2008: 10]. Mimo że niegdyś odpowiedzialność za kształtowanie rozwoju gospodarczego spoczywała na sektorze rządowym – obecnie, stał się on przedmiotem zainteresowania, a nawet zadaniem lokalnych władz samorządowych.

Rozwój lokalny można określać, jako zharmonizowane i systematyczne działania prowadzone w społeczności lokalnej, rezultatem których są procesy służące zaspokajaniu potrzeb społecznych, przyczyniających się do ogólnego postępu. W szerokim ujęciu rozwój lokalny można rozpatrywać na trzech jego głównych płaszczyznach [Pająk 2003: 65]:

- w sferze gospodarczej – rozwój lokalny przejawia się w rozwijaniu indywidualnej i zbiorowej przedsiębiorczości z wykorzystaniem miejscowych zasobów;
- w sferze społecznej – rozwój oznacza stały wzrost poziomu wykształcenia mieszkańców, świadomości obywatelskiej oraz osobistej kultury;
- w sferze ekologiczno-przestrzennej – domnujące znaczenie ma poszanowanie walorów środowiska przyrodniczego oraz staranne kształtowanie ładu przestrzennego na terenach zurbanizowanych.

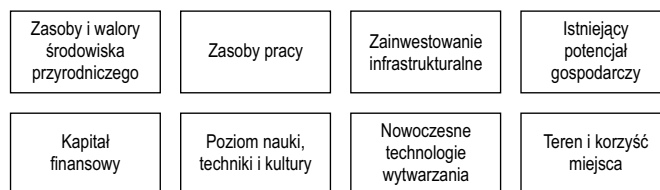
Rozwój lokalny należy taktować jako zjawisko złożone, zależne nie tylko od interakcji między zasobami i czynnikami produkcji, ale także od przesłanek społecznych, ekologiczno-przestrzennych, kulturowych czy politycznych.

Rozwój lokalny jest również określany jako proces obejmujący tworzenie instytucji, rozwijanie alternatywnych gałęzi przemysłu, wpływanie na przedsiębiorców pod kątem wytwarzania lepszych produktów, pomoc w rozpoznawaniu nowych produktów, transfer wiedzy, wspomaganie nowych podmiotów i przedsiębiorców wraz z interakcjami pomiędzy tymi elementami. Rozwój lokalny to pewien proces, który pozwala władzom lokalnym i społeczeństwu angażować się w celu stymulowania lub przynajmniej utrzymywania działalności gospodarczej i poziomu zatrudnienia na istniejącym poziomie [Blakely 1989: 168].

W tym miejscu niezbędne wydaje się przywołanie aspektów związanych z pojęciem gospodarki lokalnej, ponieważ gospodarka i rozwój lokalny stanowią wzajemnie ząbniąjące się układy zjawisk i procesów, których nie można rozpatrywać rozłącznie. Gospodarka lokalna, może być traktowana jako integralny element rozwoju lokalnego. Gospodarka lokalna to złożony proces, w którym władze wykorzystując zasoby własne, w tym także ludności, oraz angażując zewnętrznych partnerów wraz z ich kapitałem stymulują rozwój społeczno-gospodarczy danej jednostki terytorial-

nej. To działania dotyczące tworzenia na terenie gminy dobrego klimatu dla inwestowania oraz osiedlania się podmiotów gospodarczych [Reijnen 1987].

Rozwój lokalny nie odbywa się samoistnie, jest kreowany i urzeczywistniany w różnych formach z wykorzystywaniem wielu determinat. Niektóre z tych czynników mają charakter powszechny, inne mogą występować incydentalnie. Zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w praktyce gospodarczej dokonuje się różnych klasyfikacji czynników rozwoju lokalnego. Czynniki rozwoju lokalnego o charakterze ogólnym, powszechnie występujące oraz oddziałujące przedstawiono na ryc. 1 [Szewczuk *et al.* 2011: 52].

Ryc. 1. Czynniki rozwoju lokalnego o charakterze ogólnym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Szewczuk *et al.* 2011: 52].

Determinanty rozwoju lokalnego, ze względu na swoje źródło pochodzenia, można podzielić na endogeniczne (wewnętrzne) i egzogeniczne (zewnętrzne). Determinanty endogeniczne powstają i oddziałują wewnątrz danej jednostki, a determinanty egzogeniczne powiązane są z działalnością na szczeblach regionalnym, krajowym i międzynarodowym. W tab. 2 przedstawiono przykładowe determinanty rozwoju lokalnego w podziale na wewnętrzne i zewnętrzne [Szaja 2009: 445].

Całość działań, których efektem jest rozwój terytorialny systemu społecznego, składa się na szeroko rozumianą problematykę rozwoju lokalnego. Rozwój lokalny

Tabela 2

Determinanty rozwoju lokalnego rozwoju

Wewnętrzne czynniki rozwoju lokalnego	Zewnętrzne czynniki rozwoju lokalnego
● walory położenia ● specjalizacja ● tradycje wytwórcze ● potencjał siły roboczej ● przedsiębiorczość społeczności lokalnej ● infrastruktura techniczna ● obiekty produkcyjne ● liczba i zamożność ludności ● centra, banki, parki technologiczne	● poziom edukacji ● struktura demograficzna ludności ● poziom zaawansowania technologicznego ● stan środowiska naturalnego ● zasoby naturalne ● system prawny ● placówki badawczo-rozwojowe ● lokalizacja ● strefy ekonomiczne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Szaja 2009: 445].

jako złożone pojęcie obejmuje nie tylko zmiany gospodarcze, polityczne, kulturowe, lecz także procesy, które występują w społeczeństwie. W kreowaniu rozwoju lokalnego bierze także udział sektor komunalny, który dostarcza społeczeństwu, dobra (usługi) komunalne.

3. Rola sektora usług komunalnych w kreowaniu rozwoju lokalnego

Model samorządu terytorialnego w Polsce został opracowany na podstawie europejskich standardów, czyli Europejskiej Karty Samorządu Terytorialnego. Zasada samorządności została uznana w konstytucji. Zgodnie z art. 166 ust.1 Konstytucji RP – zadania publiczne, które służą zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej, są wykonywane przez jednostkę samorządu terytorialnego (jst) i są określone mianem zadań własnych. W przypadku gmin są to wszelkie sprawy o charakterze lokalnym, zwłaszcza: z zakresu ładu przestrzennego, usług wodno-kanalizacyjnych, gospodarki odpadami, gospodarki nieruchomościami, gminnego budownictwa mieszkaniowego i inne [Sadowska 2010: 411-412].

Usługi komunalne to głównie usługi o charakterze materialnym, z zakresu sfery użyteczności publicznej, takie jak: dostarczanie społeczności lokalnej lokali komunalnych, wynajem lokali użytkowych, dostarczanie wody i odprowadzanie ścieków, odbiór odpadów stałych, usługi komunikacji miejskiej, dostawa energii cieplnej dla ludności. W sferze usług komunalnych można wyodrębnić takie usługi, których świadczenie będzie się wiązać z pozycją przybliżoną do monopolu naturalnego, usługi, w których istnieje możliwość ograniczonej konkurencji, oraz usługi szczególnie korzystne dla rozwoju lokalnego gminy [Żuk 2007: 145].

Rozwój lokalny to kategoria rozwoju społeczno-gospodarczego. W pojęciu tym mieści się tworzenie nowych miejsc pracy oraz kompleksowe kształtowanie możliwie najlepszych warunków do życia w środowisku lokalnym. Złożoność rozwoju lokalnego można dodatkowo uwypuklić przez ukazanie jego wielowymiarowości obejmującej wymiar [Miszczuk, Żuk 2007: 160]:

- społeczno-kulturowy,
- środowiskowy,
- infratechniczny,
- przestrzenny.

Sektor usług komunalnych przez realizację swoich funkcji i zadań kreuje rozwój lokalny, co przedstawiono w tab. 3.

Najbardziej syntetyczną miarą rozwoju o dużym znaczeniu aplikacyjnym, jest wielkość wytworzonego produktu krajowego brutto – PKB, w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Nową, syntetyczną miarą rozwoju jest wskaźnik HDI – wskaźnik rozwoju społecznego. Uwzględnia on obok PKB, także efekty zdrowotne, przez

Tabela 3

Sektor usług komunalnych w kreowaniu rozwoju lokalnego – wybrane elementy

Wymiar rozwoju lokalnego	Główne determinanty rozwoju lokalnego	Wpływ sektora usług komunalnych na rozwój lokalny – główne działania
Spoleczno-kulturowy	– potrzeby społeczności lokalnych – zasoby pracy – poziom kultury – jakość kapitału ludzkiego – zatrudnienie	– powszechny dostęp i utrzymanie ciągłości dostaw wody o odpowiedniej jakości – zapewnienie dostaw ciepła na cele bytowo-komunalne – likwidowanie barier architektonicznych – uruchamianie mikrobusów w komunikacji miejskiej do przewożenia osób niepełnosprawnych – nowe lokale komunalne – nowe lokale socjalne – pomieszczenia tymczasowe – kreowanie nowych miejsc pracy w sektorze komunalnym
Środowiskowy	– zasoby i walory środowiska przyrodniczego	– odprowadzanie ścieków z zapewnieniem warunków do oczyszczania zgodnie z wymogami ochrony środowiska – usuwanie odpadów stałych z zapewnieniem ich unieszkodliwiania – poprawa walorów zdrowotnych wody oraz pełna gotowość do zwiększonego zaopatrzenia w wodę wraz ze wzrostem liczby mieszkańców czy turystów – selektywna zbiórka odpadów – rekultywacja starych wysypisk śmieci
Infratechniczny	– inwestycje infrastrukturalne – kapitał finansowy – poziom techniki – nowoczesne technologie wytwarzania	– wodociąg komunalny wraz ze stacją uzdatniania wody (sieć wodociągowa) – oddanie do użytkowania kolektorów ściekowych – budowa i modernizacja sieci kanalizacji deszczowej – budowa zakładu utylizacji odpadów stałych – wydzielanie sieci sanitarno-burzowych – budowa infrastruktury energetycznej – modernizacja oznakowania pionowego i poziomego ulic – naprawy i remonty dróg, ulic i chodników – budowa parkingów
Gospodarczy	– zasoby pracy – potencjał gospodarczy – kapitał inwestycyjny – poziom nauki – zatrudnienie	– dobra infrastruktura lokalowa – mienie komunalne, nieruchomości, maszyny, urządzenia, środki trwałe, majątek – wykształcona kadra zatrudniona w zasobach komunalnych, menedżerowie – samofinansowanie podmiotów
Przestrzenny	– rynek lokalny i rynki zewnętrzne – tereny inwestycyjne	– zapewnienie usług lokalnego transportu zbiorowego, umożliwiającego dostęp do pracy, nauki, usług i wypoczynku – nowe tereny pod inwestycje komunalne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: [Miszczyk, Żuk 2007: 160; Wankiewicz 2004: 521-528].

uwzględnienie wskaźnika przeciętnego trwania życia, oraz efekty rozwoju intelektualnego, przez użycie wskaźników analfabetyzmu i skolaryzacji. Wykorzystanie syntetycznych miar rozwoju napotyka trudności z dostępnością stosownych informacji dla mniejszych jednostek przestrzennych [Miszczuk, Żuk 2007: 166-167], a sektor usług komunalnych jest jedynie jednym z elementów rozwoju i wpływa pośrednio na niektóre determinanty rozwoju przez dostarczanie usług komunalnych, takich jak:

- dostarczanie komunalnych lokali mieszkalnych osobom o bardzo niskich dochodach, dostęp do komunikacji miejskiej, ma pośrednio wpływ na efekty zdrowotne społeczeństwa;
- organizowanie zajęć dla dzieci z ubogich rodzin w ramach świetlic środowiskowych, z wykorzystaniem infrastruktury komunalnej, ma pośrednio wpływ na niwelowanie analfabetyzmu;
- podnoszenie kwalifikacji pracowników sektora komunalnego, finansowanie warsztatów, studiów podyplomowych dla pracowników ma pośrednio wpływ na rozwój intelektualny społeczeństwa w danej gminie;
- dostarczanie socjalnych oraz komunalnych lokali mieszkalnych osobom o bardzo niskich dochodach ma pośrednio wpływ na wskaźnik przeciętnego trwania życia.

W sytuacji, gdy niemożliwe lub niewystarczające jest posługiwanie się wskaźnikami syntetycznymi, konieczne staje się zastosowanie wskaźników cząstkowych, opisujących główne składowe procesy rozwoju lokalnego, jakimi są [Klasik, Kuźnik 1998: 397]:

- wzrost gospodarczy i zatrudnienie,
- wzrost dobrobytu i jakości życia,
- wzrost atrakcyjności lokalizacyjnej,
- rozwój technologiczny i innowacje,
- restrukturyzacja i dywersyfikacja aktywności gospodarczej,
- rozwój usług i zasobów społecznych,
- rozwój ruchliwości zawodowej i społecznej,
- rozwój infrastruktury instytucjonalnej,
- polepszanie jakości środowiska naturalnego,
- wzmacnianie tożsamości lokalnej.

Dobór cech cząstkowych oraz określenie ich wag w celu stworzenia pewnej miary syntetycznej za pomocą różnych miar klasyfikacyjnych [Nowak 2004] pozwoli określić poziom rozwoju lokalnego oraz dokonywać porównań.

Podsumowanie

Rozwój lokalny jest przykładem rozwoju, który opiera się na wewnętrznym potencjale tkwiącym w danej jednostce i oddziaływaniu otoczenia. Rozwój lokalny jest procesem zależnym od stopnia uświadomienia przez społeczność lokalną swojej sytuacji w różnych aspektach, a także swoich możliwości w zakresie formułowa-

nia i rozwiązywania lokalnych problemów. Sektor komunalny stanowi część sektora lokalnego i zaspokaja potrzeby społeczności lokalnej. Sektor komunalny dostarcza dobra, które w większości społeczeństwo odbiera w formie usług komunalnych.

Prezentowane opracowanie koncentrowało się wokół zagadnień dotyczących partycypacji sektora usług komunalnych w kształtowaniu rozwoju lokalnego. Wieloetapowy proces badawczy, umożliwił realizację założonego celu, tj. autorka dokonała weryfikacji faktycznego stopnia zaangażowania sektora komunalnego (tab. 2) w proces rozwojowy samorządu gminnego, udowadniając, że *Działania sektora usług komunalnych stanowią jeden z czynników kształtowania rozwoju lokalnego w gminie*.

W opracowaniu:

- zdefiniowano usługę komunalną, jako element usługi publicznej,
- wskazano miejsce usług w teorii ekonomii,
- wskazano miejsce usługi komunalnej w sektorze publicznym,
- zinterpretowano definicję rozwoju i rozwoju lokalnego,
- scharakteryzowano i sklasyfikowano usługi komunalne,
- określono rolę sektora usług komunalnych w kreowaniu rozwoju lokalnego przez scharakteryzowanie konkretnych procesów i działań oraz zadań wykonywanych przez jednostki świadczące usługi komunalne, które bezpośrednio lub pośrednio determinują rozwój lokalny.

Literatura

- Aronson J. R., 1985, *Public Finance*. Mc Graw-Hill Book Company, New York.
- Blakely E. J., 1989, *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*. Sage Library and Social Research, London.
- Chapman D. Cowdell T., 1998, *New Public Sector Marketing*. Prentice hall, Great Britain.
- Dylewski M., Filipiak B., 2005, *Usługi publiczne*, [w:] *Współczesna ekonomia usług*, S. Flejterski, A. Panasiuk, J. Perenc, G. Rosa (red.). Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzymała Z., 2010, *Restrukturyzacja sektora komunalnego w Polsce. Aspekty organizacyjno-prawne i ekonomiczne*. Oficyna Wydawnicza SGH w Warszawie, Warszawa.
- Helkkula A., 2011, *Characterising the Concept of Service Experience*. „Journal of Service Management”, t. 22, nr 3.
- Hollins B., Shinkins S., 2006, *Managing Service Operations: Design and Implementation*. SAGE Publications, Thousand Oaks.
- Klasik A., Kuźnik F., 1998, *Planowanie strategiczne rozwoju lokalnego i regionalnego*, [w:] *Funkcjonowanie samorządu terytorialnego – doświadczenia i perspektywy*, S. Dolata (red.). T. 2 UO, Opole.
- Kogut-Jaworska M., 2008, *Instrumenty interwencjonizmu lokalnego w stymulowaniu rozwoju gospodarczego*. CeDeWu Sp. z o.o. Warszawa.
- Lange O., 1967, *Ekonomia polityczna*, t. I, PWN, Warszawa.
- Marshall A., 1925, *Zasady ekonomiki*, t. 1, Warszawa.

- Metters R., King-Metters K., Pullman M., Walton S., 2006, *Successful Service Operations Management*. South-western, Thomson Corporation.
- Miszczuk A., Żuk K., 2007, *Samorząd jako stymulator lokalnego i regionalnego rozwoju gospodarczego*, [w:] *Gospodarka samorządu terytorialnego*, A. Miszczuk, M. Miszczuk, K. Miszczuk (red.). Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Nowak E., 2004, *Metody klasyfikacji w badaniach geograficznych (analiza porównawcza)*. Bogucki Wyd. Naukowe, Kielce-Poznań.
- Pająk K., 2003, *Samorząd terytorialny w Polsce. Wybrane aspekty jego funkcjonowania*. Wyd. Akademii Bydgoskiej im. K. Wielkiego, Bydgoszcz.
- Piotrowska-Marczak K., 2010, *Zagrożenia rozwoju jednostek samorządu terytorialnego – aspekt finansowy*, [w:] *Wyzwania dla samorządów w nowej perspektywie europejskiej, VII Forum Samorządowe*, S. Flejterski, A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska (red.). Zeszyty Naukowe, nr 682, Ekonomiczne Problemy Usług, nr 76, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Reijnen J., 1987, *The Role of Local Authorities in Fostering Local Initiatives*, [w:] *Local Initiatives. Alternative Path for Development*, A. Sutton (red.). Press Interuniversitaires Europeennes, Maastricht.
- Sadowska B., 2010, *Gospodarka mieszkaniowa w gminach – aspekty finansowe i organizacyjne*, [w:] *Znaczenie samorządu terytorialnego dla rozwoju regionalnego w Polsce, Niemczech i na Ukrainie, VI Forum Samorządowe, I Międzynarodowe Forum Samorządowe*, S. Flejterski, A. Szewczuk, M. Kogut-Jaworska (red.). Zeszyty Naukowe, nr 620, Ekonomiczne Problemy Usług, nr 61, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Sadowska B., 2012, *Outsourcing usług komunalnych jako element nowego zarządzania publicznego jednostki samorządu terytorialnego*, [w:] *Przedsiębiorczość szansa rozwoju regionu, t.1, Polityka wsparcia i kreowania przedsiębiorczości*, J. Witek (red.). Zeszyty Naukowe, nr 724, Ekonomiczne Problemy Usług, nr 97, Szczecin.
- Say J. B., 1960, *Traktat o ekonomii politycznej, czyli prosty wykład sposobu, w jaki się tworzą, rozdzielają i spożywają bogactwa*. Warszawa.
- Simonde de Sismondi J. C. L., 1955, *Nowe zasady ekonomii politycznej, czyli o bogactwie i jego stosunku do ludności*, t.1, PWN, Warszawa.
- Smith A., 1954, *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t.1, PWN, Warszawa, za: Daszkowska M., 1998, *Usługi, produkcja, rynek, marketing*. PWN, Warszawa.
- Szaja M., 2009, *Determinanty rozwoju motorem postępu lokalnego kształtowanego przez władze gminne – aspekty teoretyczne i pragmatyczne*, [w:] *Samorząd terytorialny w zintegrowanej Europie, V Forum Samorządowe*, B. Filipiak, A. Szewczuk (red.). Zeszyty Naukowe, nr 526, Ekonomiczne Problemy Usług, nr 29, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Szewczuk A., Kogut-Jaworska M., Ziolo M., 2011, *Rozwój lokalny i regionalny*. Wyd. C. H. Beck, Warszawa.
- Wańkiewicz B., 2004, *Wpływ polityki komunalnej na rozwój samorządności lokalnej w gminie miejskiej Wałcz*. I Forum Samorządowe, *Polska samorządność w integrującej się Europie*, Fundacja na rzecz Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Ustawa z 20 grudnia 1996 r. o gospodarce komunalnej, Dz.U. z 1997 r. Nr 9, poz. 43, art. 1.
- Żuk K., 2007, *Samorząd terytorialny w procesie świadczenia usług komunalnych*, [w:] *Gospodarka samorządu terytorialnego, op. cit.*